

POSEBNE OBLIKE »SVOBODE«. PRISPEVEK O ZGODOVINI NADZORA NAD DELOVANJEM OBVEŠČEVALNIH SLUŽB

Uvod

293

Naslovna tematika je zelo obširna in nadvse kompleksna, zaradi tega je razprava koncipirana le kot splošni pregled nekaterih najbolj relevantnih značilnosti nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb v sodobni zgodovini. Nadzor tajnega delovanja je bil seveda od zmerom povezan s problematiko večjega ali manjšega deficita družbene svobode, na primer v izražanju, komunikaciji in gibanju. Obenem je bila tudi odvisna na eni strani od posebne »svobode«, ki so si jo tajne ali obveščevalne službe prilastile oziroma pridobile, na drugi pa od bolj ali manj učinkovitih sistemov nadzora, kako zlorabe preprečiti ali jih vsaj omiliti ter kako omejiti večje ali manjše pristojnosti služb. Večji oziroma ključni problemi so se pojavili, ko so obveščevalne službe postale tako rekoč države v državi, ko nadzora nad zlorabami (skoraj) ni bilo, ravno nasprotno; značilnost v prejšnjem sistemu v okviru skupne jugoslovanske države, a obenem ne moremo trditi, da zlorab na Zahodu ni bilo. Problematika, kako obveščevalne službe kratijo individualno in/ali kolektivno svobodo in način, kako to preprečiti, je hkrati še vedno aktualna tema in bo očitno tudi v prihodnje.

Ker je tematika, kot rečeno, zelo obširna in obenem kompleksna ter jo je na enem samem mestu nemogoče zajeti in obširneje prikazati, bodo v pričujoči razpravi predstavljene le glavne zadeve oziroma nekatera dejstva in pa odprta vprašanja, za katera vseh pravih odgovorov še nimamo. To bomo storili iz zgodovinske perspektive. Problematiko nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb so namreč politologi, obramboslovci, pravniki in drugi že večkrat obrav-

---

navali, seveda iz svojega zornega kota. Prispevek je pravzaprav bolj teoretski in manj metodološki nastavek za večjo in poglobljeno študijo naslovne tematike, ki bi jo bilo vredno nedvomno razviti, morda tudi v okviru sodelovanja in koristnega soočenja z drugimi strokami. Prispevek je tudi neke vrste časovno nihanje med sodobno in najsodobnejšo zgodovino in nakazanimi skoki v prihodnost. Ne nazadnje se bomo na tem mestu soočili ne le s primeri o nadzoru nad delovanjem obveščevalnih služb, temveč tudi obratno, kako so same službe nadzorovale in po vsej verjetnosti tako počenjajo še danes. Razmišljanje je tudi koncipirano v širšem smislu, se pravi ne samo glede slovenske specifikke, temveč na svetovni ravni, zlasti v zvezi z Zahodom, saj na Vzhodu, v času hladne vojne, nadzora v smislu zunanje kontrole nad delovanjem tajnih služb (skoraj) ni bilo.

294

Iz zornega kota zgodovinopisja pravih odgovorov na naslovno tematiko ni, to pa zato, ker poglobljena raziskava o zgodovini nadzora obveščevalnih služb še ni bila opravljena. Izšla so sicer nekatera dela, ki obravnavajo posamezne probleme, prave slike pa nimamo, kar velja tudi za slovensko zgodovinopisje, ki itak zaostaja za drugimi na področju preučevanja zgodovine obveščevalnih služb, saj nima svoje samostojne tradicije in je le del politične ali vojaške zgodovine.¹

»Svoboda« in »nadzor«

Termin »svoboda« v pričujoči razpravi zajema več dimenzij, zato smo mu dodali navednice. Torej, »svoboda« vsaj na dveh nivojih, ki vključujeta več podnivojev: 1.) pomanjkanje ali premalo svobode ali, če rečemo z drugimi besedami, nevarnost zmanjšanja svobode za družbo zaradi delovanja tajnih služb – nekoč in danes – na individualni in/ali kolektivni ravni; 2.) na drugi strani so svojo svobodo imele in imajo same obveščevalne službe. Tu so zanimiva vprašanja, koliko svobode so jim pobudniki za njihovo ustanovitev nameravali dati in ali so obstajali načrti, da bi jo jim tudi odvzeli ali pa jo vsaj zreducirali (nekak »izhod iz sile«), ter koliko svobode so si same obveščevalne službe uspele pridobiti.

Tudi glede samega »nadzora« imamo več pojmovanj. Torej: kdo naj obveščevalne službe nadzoruje in kako? Na Slovenskem so v zadnjih letih obramboslovci in drugi strokovnjaki ter ne nazadnje sami (posamezni) akterji (insiderji) o tem večkrat pisali; naj tu omenimo vsaj Andreja Anžiča, Adama Purga in

1 Pregled stanja v stroki v: Gorazd Bajc, »Zgodovinopisje in obravnava zgodovine obveščevalnih služb v 20. stoletju«, *Nova revija* 26, št. 307/308 (nov./dec. 2007), str. 234–246.

Damira Črnčeca.² Opozorili so na vrsto strokovno varnostnih, pravnih, politoloških in drugih vsebin, ki so zakonodajno in izvršilno vejo oblasti čakale pri določanju, obravnavi in sprejetju vsebin nadzora. Razprave so šle na primer v smer, naj ne bo parlamentarnega nadzora, ki bi bil urejen z odlokom Državnega zbora, temveč da mora to biti zakonska materija; ali pa, da vsebinskega nadzora nad Slovensko obveščevalno-varnostno agencijo (SOVO) ne more biti, če ni za to posebej pristojna komisija; ali pa opozorila, da je eno glavnih meril, s katerim se v sodobnem svetu presoja demokratičnost države in s tem povezano spoštovanje človekovih pravic, svoboda medijev, saj slednji, ob procesih, ki silijo izvršilno oblast v čim večjo učinkovitost, velikokrat odigrajo ključno posredno nadzorno vlogo, ki je sicer neposredno prepuščena parlamentu in sodni veji oblasti; opozorili so na razkorak med teoretičnimi/deklarativnimi željami po nadzoru in realnostjo/prakso itd.

Če torej tajnim službam ne moremo in ne smemo slepo zaupati in jih moramo zato nadzorovati, pa se nam pojavlja dodatno, logično vprašanje: komu lahko zaupamo, da bo nadzor res učinkovito potekal? Komisije so sestavljali in sestavljajo večkrat politiki-parlamentarci, toda: ali so slednji vredni našega zaupanja? Zaupanje v politiko – to ni nobena novost – niha, ali slabše, (vedno bolj) peša. Pojavlja se tudi problem, kako uspešno nadzorovati obveščevalne službe, če imajo slednje očitno najbolj razvite možnosti, zlasti tehnološke, za nadzor, sledenje, preprečevanje vrinjenja v svoj sistem in s tem za prikrievanje vsaj dela svojega delovanja pred »nadzorniki«² itd. in ali so »nadzorniki«² sploh dovolj podkovani, da nadzor čim bolje opravljajo?

Vprašanje je tudi, ali v sodobni in demokratični družbi obveščevalne službe zunanjemu nadzoru nasprotujejo? Menimo, da vsaj načeloma ne, saj se mu ne smejo izogniti in mu ne smejo nasprotovati, lahko pa si predstavljamo, da jih nadzor lahko bolj ali manj ovira. Nadzor je namreč delovanje v skladu z zakonom in pravili, slednje pa je povezano z določeno birokracijo, ki postaja že skoraj rak rana sodobne družbe. Upati je, da je sistem nadzora čim bolj tih in učinkovit ter kolikor mogoče transparenten, obenem pa, da je tudi čim

2 Npr. Andrej Anžič, »Parlamentarno nadzorstvo – kakšno in kdaj?«, v: M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana 2001, knj. 1, str. 35–46; Adam Purg, *Obveščevalne službe: povezave med obveščevalnimi službami, političnimi sistemi in državno suverenostjo v luči iskanja modela sodobnega obveščevalnega sistema Republike Slovenije*, Enotnost, Ljubljana 1995; Damir Črnčec, *Obveščevalna dejavnost v informacijski dobi*, Defensor, Ljubljana 2009; Andrej Anžič, »Parlamentarni nadzor obveščevalnih dejavnosti in policijskih prikritih ukrepov«, *Bilten slovenske vojske* 12, št. 3 (september 2010), str. 123–141; Damir Črnčec, »Sodobni izzivi nadzora nad obveščevalnimi službami«, prav tam., str. 143–160.

manj zbirokratiziran, saj bi ravno odpor proti birokraciji lahko privedel službe v to, da svojo »svobodo« kdaj pa kdaj uzurpirajo.

Dodatno vprašanje pa je, ali je nadzor res edini učinkoviti način, da se lahko zlorabe preprečijo? Kaj pa »zdravo zadržanje« in/ali etika služb ali pa, če rečemo z drugimi besedami, kakšne so in so bile motivacije pripadnikov obveščevalnih služb in/ali samih služb pri opravljanju svojega (delikatnega) posla? V preučevanju zgodovine obveščevalnih služb se mora namreč raziskovalec soočiti tudi z naslednjim problemom: za katerokoli dejavnost obveščevalne narave je izjemno važen, če ne celo nujen, predpogoj ta, da so njeni akterji motivirani. Ena izmed največjih težav obveščevalnih služb je namreč od vedno bila ta, kako agente, sodelavce, konfidente, zaupnike ipd. motivirati. Večkrat se je izkazalo, da denar ni bil največja garancija za lojalnost in torej niti ne za zadržanost pred preseganjem pooblastil. Če na tem mestu skočimo nazaj v zgodovino, si oglejmo vsaj naslednji primer. Slovenskega (in hrvaškega) profitašizma oziroma TIGR-a ali Borbo (ter pripadnike Orjune na Primorskem) ne smemo idealizirati, saj bi morali upoštevati tudi druge »motivacije«, ki so vplivale na ilegalno delovanje nekaterih, in sicer oportunitizem, nadaljevanje s tihotapstvom, ideološka pripadnost, delovanje v korist jugoslovanske države idr. A kljub temu lahko rečemo, da t. i. patriotskih motivacij za iskreno tajno delovanje in obenem sodelovanje s tujimi (zahodnimi) obveščevalnimi službami, ki so se mdr. borile proti fašizmu, očitno v obdobju 1918–1941 ni manjkalo pri Primorcih. Šlo je torej (tudi) za pravo, zdravo motivacijo, ki je predstavljala (in bi očitno morala predstavljati tudi danes) enega izmed ključnih predpogojev, da so se službe in njeni pripadniki pravil držali in niso zdrsnili v zlorabe in/ali v sodelovanje z nasprotniki (dvojna igra).

Glede nadzora pa tudi ne smemo pozabiti na to, da so posamezne službe bile protiobveščevalne oziroma imele so svoje protiobveščevalne oddelke, odseke ipd., da so torej med drugim nadzorovale obveščevalce in/ali potencialne obveščevalce sovražnika in/ali potencialnega sovražnika. Kdaj pa postane aktualno, da neka obveščevalna služba drugo nadzira? Ko gre za sovražno, vsekakor, ko gre za nevtralno (morda je skoraj nesmiselno govoriti o nevtralnih) tudi, a hkrati, ko govorimo o zaveznikih. Ozrmo se nazaj, v drugo svetovno vojno, na jugoslovanska tla: Združene države Amerike (ZDA) so zasnovale drugačno politiko do Jugoslavije kot Britanci, kar je po sporazumu med Josipom Brozom-Titom in novim mandatarjem Ivanom Šubašićem poleti 1944 in po pošiljanju nove misije ameriških obveščevalnih služb (*Office of Strategic Services* – OSS) *Ranger* k četnikom dodatno vplivalo, da so se napeti odnosi in nadzor nad anglo-ameriški misijami v Jugoslaviji še zaostri. Med drugim

je prišlo do vedno večjega nadzora tudi t. i. slovenskih padalcev, del katerih je proti koncu vojne ali prve mesece po njej brez sledu izginil; Organizacija za zaščito naroda (OZNA) jih je – čeprav neposrednih dokumentarnih potrdil ni – očitno likvidirala. Proti sovjetskim obveščevalcem medtem kaže, da jugoslovanski obveščevalno-varnostni aparat ni opravljal takega nadzora, čeravno ne gre izključevati, da odnosi partizanskega gibanja s sovjetskimi misijami niso bili vedno najboljši. Sami odnosi med Titom in Stalinom niso bili vedno najbolj zgledni, saj informbirojevski spor iz leta 1948 korenini v vojnih letih; nekateri indici kažejo namreč na to, da so bili posamezni sovjetski agenti na Slovenskem osumljeni, da delujejo proti interesom Slovencev in v korist Italijanov.³

Drug primer delovanja proti »prijateljem« dobimo v času hladne vojne, ko so na primer nekatere obveščevalne službe tradicionalnih zaveznikov med sabo sicer sodelovale, kar pa ni veljalo v zvezi z vohunjenjem samih zaveznikov v t. i. tehnološki ali tehnološko-gospodarski vojni. Tako so na primer Francija, Izrael in Japonska vodile zbiranje obveščevalnih podatkov o ameriški industriji. Sama Organizacija združenih narodov (OZN) je bila večkrat tarča tajne obdelave, neke vrste magnet za vohune.⁴

Najmanj pa je znano, da so Britanci že po prvi svetovni vojni prestrezali diplomatska sporočila ne le tradicionalno nasprotnih držav, temveč tudi zaveznikov, na primer samih Američanov. Po svoje zelo poveden je naslednji primer: če so po podpisu pogodbe o razmejitvi konec leta 1920 v Rapallu med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) Američani prestregli sporočilo Jugoslovanov, in sicer, da obstaja strah, da bi Italija dogovor preklicala, so nato v dobrih dveh tednih ameriško sporočilo prestregli Britanci. Dokument, v množici drugih, nam je sedaj na ogled v londonskih arhivih.⁵

3 Podrobneje npr. Gorazd Bajc, *Iz nevidnega na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper 2002; Gorazd Bajc, *Operacija Julijska krajina: severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945)*, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2006; John Earle, *Cena domoljubja: SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno*, Mladika, Trst 2009.

4 Norman Polmar, Thomas B. Allen, *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage*, Random House, New York 2004, str. 316, 647.

5 The National Archives, London-Kew, nekdanji Public Record Office (TNA), HW 12/17, 004997 (15. 12. 1920), Johnson-Rome za The Secretary of State-Washington (No. 456), 29. 11. 1920.

Kako so obveščevalne službe izvajale nadzor?

298 Naslovno tematiko lahko bolje razumemo oziroma uokvirimo v pravi kontekst, če imamo pred sabo, kako so obveščevalne službe delovale oziroma kakšen je bil nadzor, ki so ga v praksi opravljale in kje je bilo veliko ali večje tveganje kratenja družbene svobode. Službe so se seveda posluževale klasičnih metod od zbiranja informacij, cenzure civilne pošte in nadzora telefonskih pogovorov⁶ pa do elektronskega sledenja in obveščevalnega delovanja na področju komunikacij in v okviru slednjega je bilo in je tudi največje tveganje kratenja svoboščin. Lahko na primer omenimo sistem iz časa druge svetovne vojne in v hladni vojni, ki je Američanom in Britancem služil pri prestrezanju in dešifriranju sovjetskih sporočil in za katerega se je uveljavilo ime *Venona*. Razkrinkali so nekatere agente Moskve oziroma ugotovili, da so nekateri posamezniki Sovjetom posredovali pomembne informacije. Najbolj znana sta bila primera atomskega fizika Emila Juliusa Klause Fuchsa in zakoncev Juliusa in Ethel Rosenberg.⁷ Zlasti pa velja spomniti na nadzor nad računalniki oziroma elektronskimi komunikacijami, zlasti preko sistema *Echelon*, ki so ga Američani in nekateri njihovi zavezniki razvili od šestdesetih let dalje. V okviru posebne ameriške obveščevalne službe, *National Security Agency* (NSA), v sodelovanju s podobnimi agencijami za prestrezanje Velike Britanije, Avstralije, Kanade in Nove Zelandije (omenjene države so od druge svetovne vojne dalje sklenile, da bodo tesno sodelovale na področju zbiranja in izmenjave informacij in leta 1948 podpisale dogovor *UKUSA Agreement*), se je namreč pričel satelitski in drugačen nadzor svetovnega elektronskega, telefonskega ipd. komuniciranja. O izjemno tajnem programu dolgo ni bilo skoraj nič znanega. Nekaj je bilo sicer objav, kar bomo omenili v nadaljevanju, dokler ni leta 1997 prišlo bolj slučajno do afere z britanskimi telekomom, ko je postalo jasno, da morajo telefonske družbe preko *Echelona*. Evropski parlament je leta 2001, potem ko je prejel številne interpelacije, delovanje opisal v sicer parcialnem, a kljub temu še kar obsežnem poročilu.⁸ Vsekakor ostaja marsikaj o *Echelonu* še vedno tajno.

6 Npr. o cenzuri italijanskega, fašističnega obveščevalnega in varnostnega aparata (OVRA in SIM) glej: Gorazd Bajc, »Značilnosti fašističnih cenzurnih posegov med obema vojnama«, v: M. Režek (ur.), *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*, Nova revija, Ljubljana 2010, str. 119–121.

7 Npr. Christopher Andrew, »The Venona Secret«, v: K. G. Robertson (ur.), *War, Resistance & Intelligence. Essays in Honour of M.R.D. Foot*, Leo Cooper, Barnsley South Yorkshire 1999, str. 203–227.

8 European Parliament, Final A5-0264/2001 PAR1, 11 July 2001, *Report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (ECHELON interception system)* (2001/2098(INI)) (<http://www.europarl.europa.eu/sides/get>

V današnjem času se je splošno uveljavilo, da je odstotek odprtih virov, preko katerih tajne službe zberejo informacije, večji kot 90 %.⁹ To sicer ne pomeni, da vsaj nekatere obveščevalne službe zbirajo očitno več (precej ali veliko več) informacij na tajni podlagi, z elektronskim sledenjem, in torej vsaj v primeru *Echelona* posegajo v posameznikovo svobodo, ki jo poznamo kot *privacy*. Svojo vlogo so pri tem imela tudi posebna pooblastila, ki so jih v kriznih obdobjih prejele službe. V najbližji preteklosti je morda najbolj znan zakon USA *Patriotic Act*, izglasovan po napadih 11. septembra 2001, ki v bistvu poveča možnosti nadzora preko posebnega sodišča, *Foreign Intelligence Surveillance Court*. Slednje je nastalo kot posledica leta 1976 izdanega akta *Foreign Intelligence Surveillance Act*, ki je dve leti pozneje postal zakon, in sicer glede nadzora osumljenih vohunjenja. Omenjeno sodišče je tudi edinstven primer v ameriškem pravosodju.¹⁰

Z omenjeno tematiko je posredno povezan tudi neki drug način nadzora, globalni ali planetarni s pomočjo satelitov. Satelitov, ki imajo tudi funkcijo pri obveščevalni dejavnosti, niso poslali v vesolje samo Američani. Od leta 1960 do 1972 je krožil tak prvi ameriški vohunski satelit, poimenovan *Corona*. Leta 1960 so Američani poslali v vesolje še druge vohunske satelite serije *GRAB*. Od aprila 1971 so Sovjeti imeli v vesolju svojo bazo *Salyut 1*, ki je imela tudi nalogo nadzora, kasneje še druge, zadnji serije *Salyut* je nosil številko 7 in je deloval od 1982 do začetka 1991. Leta 1986 so Sovjeti poslali v vesolje še tip satelita *MIR*. Nekaj dni zatem pa so svojega poslali Francozi. Bil je komercialni satelit *SPOT*, ki pa je lahko zbiral tudi obveščevalne podatke. Septembra 1988 je tudi Izrael poslal svoj, satelit *Ofek*, in sicer zaradi varnosti pred sosedi, potem ko so jih leta 1973 Arabci presenetili.¹¹

Nekaj besed moramo seveda posvetiti povojnemu nadzoru v Sloveniji/Jugoslaviji. Glede prestrezanja telefonskih pogovorov kakor tudi poštno cenzure na Slovenskem lahko le kot primer ponovimo, da so varnostne službe v prejšnjem režimu (Uprava državne varnosti – UDV ali UDBA) v svoji interni zgodovini za obdobje 1944–1950 (ki je služila notranjemu izobraževanju kadrov) zapisale, da je bila leta 1945 in 1946 s pomočjo posebno izbranih sodelavcev »/.../ organizirana kontrola domače in inozemske pošte in možnost prisluškova-

Doc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2001-0264+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN).

9 Polmar, Allen, nav. d., str. 476. V okviru CIA deluje na primer posebna enota, *Foreign Broadcast Information Service* (FBIS), ki ima za nalogo nadzor tujih medijev in drugih t. i. odprtih virov, kot so časopisi, knjige ipd. (Isto, str. 240).

10 Polmar, Allen, nav. d., str. 242, 658.

11 Polmar, Allen, nav. d., str. 152, 424, 468, 604.

nja vsakemu telefonskemu pogovoru v Ljubljani in Mariboru./.../«¹² Nadzor se je v naslednjem obdobju seveda nadaljeval in v omenjeni interni zgodovini beremo, da je bil na začetku leta 1947 »/.../ nabavljen aparat za prisluškovanje telefonskim pogovorom ter je bil potegnjena kabel v telefonsko centralo na pošto. Na ta kabel je bilo med letom priključenih devet mednarodnih linij in približno 50 števil telefonskih naročnikov v Ljubljani ter linija Trst./.../« Med letom je bil nato opravljen pregled vseh telefonskih števil za Slovenijo, t. i. politično nezanesljivim pa je bil telefonski priključek odklopljen. V istem času je bilo pregledanih 57.184 primerov inozemske pošte. Nadzor nad telefonskimi pogovori se je v naslednjih letih nadaljeval in stopnjeval, čeprav so sestavljavci omenjene interne udbovske zgodovine celo podčrtali, da zaradi pomanjkanja kadrov leta 1948 in 1949 niso uspeli organizirati stalne dežurne službe. Uvedli so tudi kontrolo v zvezi z darilnimi paketi in zaprtimi pošilkami ter dalje pregledovali pošto, tako da so leta 1950 pregledali več kot 98.000 pisem.¹³

300

Arhivsko gradivo nam pokaže, da so povojne jugoslovanske/slovenske oblasti nadzor in cenzuro izvajale tudi onkraj meje, na Tržaškem (in očitno tudi drugje). Tu je na primer UDBA leta 1947 nadzorovala 21 telefonskih abonentov.¹⁴ Na Primorskem, v coni B pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade, so v prvem povojnem obdobju oblasti izvajale kar učinkovit nadzor nad »sovražnim tiskom« kakor tudi glede projekcij filmov, gledaliških predstav in na splošno kulturnega življenja, obenem glede pošte. Po nekaterih podatkih je bila pošta »sovražne emigracije« skoncentrirana v Postojni, kjer so dnevno cenzurirali približno 6.000 pisem, poseben urad v Kopru pa je dnevno pregledal od 2.000 do 2.500 pisem. Poleg teh dveh večjih centrov so delovali manjši, ki so cenzurirali od 100 do 250 pisem na dan. Poleg redne pošte je bilo cenzuriranih 5.000 pisem, ki so jih poslali primorski Slovenci iz zavezniških delovnih bataljonov, glede njihove vsebine pa so oblasti bile večinoma zadovoljne. Cenzuri pošte in brzojavk se seveda ni mogla izogniti niti duhovščina.¹⁵

12 *Iz arhivov slovenske politične policije*, J. Pučnik (ur.), Veda, Ljubljana 1996, str. 196.

13 *Iz arhivov*, nav. d., str. 198–199, 302–303, 445–446.

14 Arhiv Slovensko obveščevalno-varnostne agencije (ASOVE), A-10-3, *Letno poročilo RSNZ 1947*, IV. oddelek, str. 3. Avtor razprave je tu omenjeno gradivo SOVE pregledoval leta 1997 in možno je, da je trenutno deponirano v Arhivu Republike Slovenije (AS), dislocirani enoti III, kjer hranijo gradivo nekdanjega RSNZ (AS 1931).

15 AS 1487, Centralni komite Komunistične partije Slovenije, 1941–1945, tehnična enota (te) 38, Obveščevalna poročila Komande Vipavskega vojnega področja, obveščevalne sekcije, arhivska enota (ae) 5021, *Poročilo o cenzurnem delu* [nedatirano, konec 1945]; prim. te 39, Informacijska poročila Obveščevalnega centra slovenske divizije narodne obrambe Centralnemu komiteju KPS, 1945–1946, ae 5030, *Zaupno poročilo*, 18. 8. 1945; ASOVE, A-10-3, *Letno poročilo RSNZ 1947*, IV. oddelek, str. 5; AS 1818, Pokrajinski

Nadzor UDBE je bil še posebej usmerjen proti posameznim disidentom in nekaterim najuglednejšim politikom ter intelektualcem. Posebej pod drobnogledom oziroma »drobnoušesom« partijske policije je bil na primer Edvard Kocbek. Nadzorovali so ga z mikrofoni v zidu, preko pošte in telefona, s tajnimi preiskavami, sledenjem in s številnimi ovaduhi okoli njega. Podobne »pozornosti« so bili deležni tudi nekateri drugi iz kroga Edvarda Kocbeka in Borisa Pahorja idr. Marsikaj o tem je prikazal v svoji knjigi g. Igor Omerza, ki je med drugim objavil seznama Službe državne varnosti (SDV) o tajnih preiskavah v letu 1976 in s kakšnimi posebnimi tehničnimi sredstvi so bili naslednje leto posamezniki nadzorovani.¹⁶ Nekateri uveljavljeni ter mlajši raziskovalci zgodovine so tudi opravili izvirne podrobne analize, kako je potekal nadzor nad nekaterimi nasprotniki ureditve v povojni jugoslovanski državi, in sicer v okviru t. i. sovražne emigracije,¹⁷ zamejstva¹⁸ in duhovništva.¹⁹ Kolikšen je bil celoten nadzor posameznikov ali skupin v prejšnjem režimu in kompleksna zakulisja (na primer ali so imele UDBA, SDV, Državni sekretariat za notranje zadeve – DSNZ, Republiški sekretariat za notranje zadeve – RSNZ, Kontraobveščevalna služba – KOS proti nekaterim celo upravičen sum oziroma ali so bili samo in izključno represivni organ – politična policija – prejšnjega režima oziroma partije) pa bodo morale neobremenjene raziskave šele pokazati. Vprašanje dostopnosti zadostne količine primarnih virov, zlasti za obdobje sedemdesetih in osemdesetih let, pa bo očitno predstavljalo določeno oviro.

Kdo naj delovanje obveščevalnih služb nadzoruje?

Odgovor je zlasti zakonodaja, in to taka, ki nadzor ureja na čim boljši način, a kot rečeno, to ni prednostna tema naše razprave. V zgodovini medtem poznamo nekaj primerov, ko je prišlo do zunanjih, se pravi ne notranjih, preiskovalnih komisij in očitno je, da so nastali bolj zaradi nevzdržnih situacij kot želje vlad, da pride do določene transparentnosti. Tako so na primer bile v sedemdesetih letih v ZDA ustanovljene tri komisije. V okviru ene izmed teh,

narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst, 1944–1947, 5-III, *Primorski komandi, VUJA-i*, 23. 10. 1945.

16 Podrobneje Igor Omerza, *Edvard Kocbek, Osebni dosje št. 584*, Karantanija, Ljubljana 2010, in priloga str. 581–594.

17 Jože Pirjevec, »Yugoslav political emigration to Australia after World War II«, *Annales, Series historia et sociologia* 16, št. 1 (2006), str. 1–6.

18 Jure Ramšak, »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije: primer Franc Jeza«, *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010), str. 961–986.

19 Egon Pelikan, »Dr. Mihael Toroš: primorski duhovnik med državnimi in cerkvenimi oblastmi«, *Acta Histriae* 17, št. 4 (2009), str. 737–756.

t. i. *Pike Committeeja*, je prišlo na dan, da je med letoma 1972 in 1974 osrednja ameriška obveščevalna služba, *Central Intelligence Agency* (CIA), izpeljala približno 40 posebnih akcij, t. i. *covert actions*. O slednjih se poseben komite, ki bi moral o njih odločati, t. i. *Forty Committee*, ni sestel, temveč je njegov vodja in svetovalec za državno varnost in nato tudi državni sekretar ZDA Henry Kissinger »vse opravil po telefonu«. Pikova in drugi dve komisiji so povzročile široko debato v ZDA, ameriški tisk je marsikaj objavil, najpomembnejše pa je bilo to, da so predstavljale temelj za parlamentarni nadzor CIE, in lahko rečemo, da so se njeni vodilni zavedali, da mora služba pridobiti javni konsenz. Odprtost je sicer trajala malo časa, novi izzivi ZDA na svetovni sceni, zlasti Homeinova revolucija konec sedemdesetih let v Iranu, so namreč večino Američanov prepričale, da služba lahko intervenira v tuji državi.²⁰

302

Poseben problem za nadzor je predstavljalo tudi dejstvo, da so praviloma v posameznih državah delovale in še vedno delujejo številne službe. V ZDA je na primer pred 11. septembrom 2001 delovalo kar 22 domačih agencij. Po omenjenem napadu je prišlo do pobude, da bi jih združili v eno in 24. januarja 2003 je nastal nov »skupen department«.²¹ Velik vprašaj pa je in še vedno predstavlja problem nadzora privatnih družb, ki jih nekatere obveščevalne službe najamejo, da opravijo »nečedne« ali nedovoljene posle. Po pisanju nekaterih dobro obvešččenih novinarjev²² so na primer pred leti ZDA sestavile seznam več kot 700 večjih in manjših italijanskih tajnih skupin ali agencij, ki brez pravega nadzora italijanskih obveščevalnih služb ali politike delujejo v državi in tujini. Eden izmed primerov je bila aprila 2004 ugrabitev v Iraku štirih Italijanov, Maurizia Agliana, Umberta Cupertina, Salvatoreja Stefia in Farbrizia Quattrocchija, ki so delovali kot privatni varnostniki zasebnikov (označili so jih kot "body guards"). Quattrocchija so ugrabitelji kruto umorili, zato so italijanski časopisi primeru posvetili še večjo pozornost in med drugim opozorili²³ na dejstvo, da številne privatne službe, ki uradno skrbijo za varnost, najemajo nekdanje profesionalne vojake. Menimo, da ne moremo izključiti možnosti, da nekateri vzporedno opravljajo tudi druge, »posebne« posle.

V zgodovini so tudi znani primeri nespoštovanja/neupoštevanja zakonov in/ali pravil. Tako je osrednja ameriška varnostna služba, *Federal Bureau of Investigation* (FBI), kljub prepovedi kongresa leta 1934 z zakonom *Commu-*

20 Mario Del Pero, *La C.I.A., Storia dei servizi segreti americani*, Giunti, Firenze 2002, str. 96–104; Polmar, Allen, nav. d., str. 243.

21 Polmar, Allen, nav. d., str. 301.

22 *Il Tuono*, 17. 7. 2010, str. 2.

23 Npr. *La Repubblica*, 19. 4. 2004, str. 8.

nications Act, v resnici prisluškovala, in sicer po posebni interpretaciji Privosodnega ministrstva. Septembra 1939 je nato »vsemogočni« šef FBI John Edgar Hoover (na vodilnem mestu je bil od leta 1924 do 1972) svojim agentom naročil, naj sestavijo poročila o osebah, ki imajo simpatije do Nemčije, Italije in komunizma. Za to zakonske podlage ni imel, maja 1940 pa je predsednik Franklin Delano Roosevelt izdal tajno direktivo, da se lahko prisluškuje osebam, ki so osumljene subverzivnosti.²⁴ Primerov neupoštevanja določil v sodobni zgodovini je seveda veliko več, na tem mestu pa velja omeniti še primer glede potrebe po posebni »svobodi«, ki so si jo obveščevalne službe prisvojile in z njimi nekateri politiki. Primer se nanaša na Enrica Matteija, ki se je v petdesetih in na začetku šestdesetih let prizadeval, da bi se italijanska država na področju energetike osvobodila svetovnih monopolov. Pri tem se je nelegalno poslužil vojaške tajne službe, *Servizio Informazioni Forze Armate* (SIFAR). Primer je seveda predstavljal nedovoljeno uporabo tajnih služb, bilo pa je to v interesu države.²⁵

Poseben način nadzora je bolj posreden, preko objav v javnosti. Vloga neodvisnih medijev je pri tem lahko zelo pomembna, za nekatere²⁶ predstavlja enega izmed ključnih načinov kontrole. S svojimi objavami lahko namreč tudi mediji razkrivajo zlorabe in s tem izvajajo nekako preventivno posredni nadzor. Velja seveda opozoriti, da naj bi raziskovalno delo novinarjev ne bilo usmerjeno v ustvarjanje škandalov ali v podtikanja, obračunavanja v politične namene ipd. Če se ozremo v polpreteklo zgodovino, lahko spomnimo na nekatere primere, kako so časopisi ali revije na podlagi preiskav razkrili primere zlorab. V Italiji so tako nekateri raziskovalni novinarji razkrili poskuse, da bi v šestdesetih letih (t. i. *servizi deviati*) ustvarili pogoje za destabilizacijo vlad, ki očitno niso bile po godu ZDA,²⁷ ali pa kako je leta 1976 Oriana Fallaci pripravila in objavila obsežen intervju s tedanjim šefom (na koncu mandata) CIE Williamom Colbyjem. Pisateljica, novinarka, nekonvencionalna intelektualka

24 O Hooverju podrobneje npr. slovenski prevod zelo kritične biografije o šefu FBI: Anthony Summers, *Uradno in zaupno: skrivno življenje J. Edgarja Hooverja: s spremno besedo o prisluškovanju v Sloveniji*, Mondena, Grosuplje 1998.

25 Giuseppe De Lutiis, *I servizi segreti in Italia: dal fascismo all'intelligence del XXI secolo*, Sperling & Kupfer, Milano 2010, str. xv. Enrico Mattei je umrl leta 1962, ko je njegovo zasebno letalo v nikoli pojasnjenih okoliščinah strmoglavilo.

26 Npr. Uroš Slak, »Vloga medijev pri nadzoru nad obveščevalno varnostnimi subjekti«, v: D. Maver et al. (ur.), *Posvet Varovanje človekovih pravic in svoboščin v postopkih represivnih organov*, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana 2002, str. 41–48.

27 Npr. objave maja 1967 novinarjev Eugenio Scalfari in Lino Januzzi v tedniku *L'Espresso*. Podrobneje De Lutiis, nav. d., str. 83–86.

italijanske povojne scene, je sogovornika »secirala«, ga s težkimi obtožbami o ilegalnem financiranju nekomunističnih (oziroma protikomunističnih) strank in tujih tajnih služb, o podpiranju državnih udarov ipd. spravila ob zid. Colbyjev leitmotiv je seveda bil, da s komunisti pogajanj ni.²⁸

Posebno mesto imajo objave tajnih dokumentov. Najbolj znan je seveda primer spletnih objav mednarodne organizacije *WikiLeaks*, ki je od leta 2006 nadvse razburila svetovno javnost. Veliko pozornost je pritegnila zlasti leta 2010 s serijo odmevnih razkritij zaupnih dokumentov ameriške vlade, vojske in zunanjega ministrstva. Prišlo je do prave tekmovalnosti med hekerji in tistimi, ki so objave želeli preprečiti. T. i. svetovna spletna skupnost se je odzvala z vzpostavitev množice zrcalnih strežnikov z dvojniki vsebine in domen za preusmerjanje na internetni naslov *WikiLeaks*, kar onemogoča popolno preprečitev dostopa do vsebin. Pravih dimenzij in posledic tega doslej najboljše razkritja Američanov in nekaterih drugih še nimamo, še konec aprila 2011 pa smo bili priča internetni objavi dokumentov, na primer ponovno o zloglasnem ameriškem zaporu Guantanamo, kar so časopisi²⁹ (nekateri bolj, drugi manj) povzeli.

304

Poznamo tudi primere, ko so bivši pripadniki obveščevalnih služb (insiderji) objavili svoje spomine oziroma reminiscence na preteklo delo in tako javnost opozorili na večje ali manjše malverzacije, včasih pa so tudi sami želeli ustvariti »novo resnico«. Peter Wright, eden vodilnih britanske protiobveščevalne službe, *Military Intelligence 5* ali *Security Service* (MI5), od konca štiridesetih let dalje, je na primer kot upokojenec leta 1987 objavil bestseller: *Spycatcher*. Britanska vlada je želela izid preprečiti, in to na podlagi *Official Secret Act*, vendar se je Wright temu izognil, ker je knjigo najprej objavil v Avstraliji.³⁰

Znani so tudi primeri večjih ali manjših težav, ki so jih nekateri avtorji doživljali, ko so želeli svoje raziskave objaviti. Tako je na primer agencija NSA, ko je izvedela, da je David Kahn napisal knjigo o prestrezanju sporočil, želela preprečiti izid in tudi avtorja postavila med tiste, ki jih je treba nadzorovati. Knjiga je leta 1967 z naslovom *The Codebreakers* vseeno izšla, a leta 1995 je sama NSA Kahna celo povabila, naj obiše center za zgodovino o prestrezanju (*NSA Center for Cryptologic History*).³¹ Ko je E. H. Cookridge na začetku šestdesetih

28 »Oriana Fallaci processa il capo della CIA«, *L'Europeo* VI, št. 1 (2007), str. 24–39; to je ponatis njenega intervjuja v *L'Europeo* št. 11 (1976).

29 Npr. *La Repubblica*, 26. 4. 2011, str. 1, 14, 15. in 27. 4. 2011, str. 17; *Corriere della Sera*, 26. 4. 2011, str. 8.

30 Christopher Andrew, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Allen Lane – Penguin Books, London 2009, str. 760–766; Polmar, Allen, nav. d., str. 693.

31 Polmar, Allen, nav. d., str. 463.

let britanskim službam predložil rokopis svojega dela, ki govori o delovanju službe za posebne operacije, *Special Operations Executive* (SOE), so mu slednje povedale, da njegovo besedilo ne bo nikoli izšlo, ker se bodo »zatekli« k *Official Secret Act*. Kljub vsemu je knjiga izšla leta 1966 z naslovom *Inside S.O.E.*, leto pozneje pa *Set Europe Ablaze* v ZDA.³² S knjigo Jamesa Bamforda *The Puzzle palace*, leta 1982, agencija NSA ni bila zadovoljna, vseeno pa je avtor na podlagi zakona o dostopu klasificiranih dokumentov (zakon *Freedom of Information Act* – FOIA), uspel pridobiti nekaj dokumentacije.³³ Izid knjige *The CIA and the Cult of Intelligence*, ki sta jo leta 1974 napisala nekdanja pripadnika CIA Victor Marchetti in John Marks, je osrednja ameriška obveščevalna služba zaman želela preprečiti, čeprav je prva izdaja bila deloma okleščena; dopolnjena nosi letnico 1980.³⁴ Manj znan, morda večini sploh nepoznan, pa je primer ameriškega oficirja Louis Huota. Med drugo svetovno vojno je bil aktiven v okviru ameriške obveščevalne službe OSS med Titovimi partizani. Svojo knjigo, *Guns for Tito*, je objavil leta 1945 v New Yorku, v resnici pa je to nameraval že med vojno, poleti 1944. Britanska *intelligence* je bila tedaj absolutno proti, čeprav naj bi v originalu bilo edino pravo ime le avtorjevo.³⁵

»Transparentnost« in uradne zgodovine: britanski primer

Še v prvi polovici osemdesetih let je bilo razširjeno mnenje britanskih vlad, da se v javnosti uradno o tajnih in varnostnih službah ne govori,³⁶ po letu 1991 pa je zlasti MI5 pričela z večjo, a še zmerom omejeno, transparentnostjo, demistificiranjem in uradnimi razkritji (seveda le dela podatkov), da bi se pred ljudmi pokazala v boljši in bolj človeški luči. Tako je na primer kot glavnega direktorja od 1992 do 1996 prvič izbrala žensko, Stello Rimington. Tako izbiro je ponovila leta 2002, ko je imenovala Elizo Manningham Buller, ki je na svojem mestu ostala do leta 2007.³⁷ Leta 1997 je MI5 prvič objavila javni poziv za nove uslužbence in istega leta s(m)o raziskovalci in drugi dobili možnost vpogleda v Britanskem državnem arhivu (*The National Archives*) v prvi del deklasificiranih primarnih dokumentarnih virov MI5 (pod kratico KV); količina tega gradiva se je z leti povečala in še vedno prihaja do sprostitve posameznih

32 E. H. Cookridge, *Set Europe Ablaze*, Thomas Y. Crowell Company, New York 1967, str. v.

33 Polmar, Allen, nav. d., str. 464.

34 Del Pero, nav. d., str. 94–95; Polmar, Allen, nav. d., str. 404.

35 TNA HS 7/240, str. 209, 210.

36 Andrew, nav. d., str. 753.

37 Npr. Thomas Hennessey, Claire Thomas, *Spooks: The Unofficial History of MI5*, Amberley, Gloucestershire 2009, fotografije št. 20, 22.

fasciklov. Z imenovanjem Rimingtonove so Britanci prvič uradno predstavili javnosti novega šefa službe. Bila je prva ženska, ki je do tedaj dobila v roke neko svetovno pomembno obveščevalno službo. Pojavila se je tudi v medijih, na tiskovni konferenci 16. julija 1993 pa je celo napovedala izid vladne brošure, ki bi prvič uradno razlagala vlogo in način delovanja. Objava z naslovom *The Security Service* je bila seveda skopa s podatki, njen pomen je bil seveda simboličen. Prva direktorica britanske protiobveščevalne službe je leta 2001 tudi objavila svojo avtobiografijo/spomine (*Open Secret: The Autobiography of the Former Director-General of MI5*), sicer je svoj rokopis ponudila v predhodno branje in pregled posebnemu uradu (*Defence Press and Broadcasting Advisory Committee*) in po pisanju nekaterih sprejela »popravke«. Njena odločitev je seveda vzbudila velik odmev, zlasti zaradi primera knjige *Spycatcher* leta 1987, ki smo jo že omenili.

306

Kljub temu niti v zadnjem obdobju ni manjkalo afer. V javnosti je v drugi polovici devetdesetih protiobveščevalno službo ostro kritiziral njen bivši pripadnik David Shayler. Nameraval je tudi objaviti knjigo, vendar so bile založbe opozorjene, da je po zakonu (*Officials Secret Act* iz leta 1989) prepovedano vsakomur, ki je služil v MI5, da brez dovoljenja razkrije kakršnokoli informacijo, pridobljeno z obveščevalno dejavnostjo. Shayler se je leta 1997 zatekel v Francijo, tu nekaj mesecev predsedel v zaporu, leta 2000 pa se je vrnil in bil aretiran. Njegove »izpovedi« medijem niso šle v račun niti sorodni službi, britanski tajni obveščevalni službi, *Military Intelligence 6* ali *Secret Intelligence Service* (MI6 ali SIS), ki je itak v devetdesetih imela kar precej težav s svojim bivšim pripadnikom Richardom Tomlisonom, ki je tudi želel objaviti svojo knjigo. Bil je večkrat aretiran, imel je številne težave z britanskimi oblastmi in v nekaterih evropskih državah, marsikaj je izpovedal časopisom (da je na primer MI6 bila v ozadju umora princese Diane, da je leta 1992 načrtovala umor Slobodana Miloševića itd.) in leta 2001 svojo knjigo, z naslovom *The Big Breach, From Top Secret To Maximum Security*, tudi objavil.³⁸

Leta 2009 je t. i. uradno ali bolje rečeno avtorizirano zgodovino MI5, ob 100-letnici nastanka te protiobveščevalne službe, objavil eden izmed vodilnih britanskih zgodovinarjev tajnih služb, Christopher Andrew. V več kot tisoč strani obsežni knjigi opazimo, da v opombah navaja veliko virov, med temi

38 Posamezni podatki v Andrew, nav. d., str. 774–779, 791–793; Stephen Twigge, Edward Hampshire, Graham Macklin, *British Intelligence: Secrets, Spies and Sources*, The National Archives, London 2008, str. 49; Michael Smith, *The Spying Game: The Secret History of British Espionage*, Politico's, London 2003, str. 122, 131–133, 250–251; Stephen Dorril, *MI6: Fifty Years of Special Operations*, Fourth Estate, London 2000, str. 786–800.

tudi tiste, ki so postali šele pred nekaj leti dostopni, obenem pa tudi veliko dokumentacije, ki so označene le s »*Security Service Archives*« in to ne le, kar je povsem razumljivo, za najbolj sodobno obdobje, temveč tudi za prva leta 20. stoletja. Uvodoma je sedanji generalni direktor službe, Jonathan Evans, obrazložil, da je Andrew dobil vpogled v del gradiva, ki ni deklasificirano oziroma je nedostopno za javnost. Avtor je tudi prejel zagotovilo, da nanj ne bo nihče vplival, da pa v knjigi ni ničesar, ki bi državno varnost ogrožalo.³⁹

Manj liberalna politika pa je še vedno vodilo britanske službe MI6, čeprav je v zadnjem obdobju dala prvič na razpolago svoja interna gradiva, to pa le enemu zgodovinarju, Keithu Jefferyu, ki je leta 2010 objavil obsežno, več kot 800 strani zgodovino tajne službe, za obdobje 1909–1949. Šef službe John Sawers je v kratkem uvodu poudaril, da je avtor dobil vpogled v primarne vire službe, da pa njegovo pisanje ne predstavlja tveganja za državno varnost ter da v knjigi ni nobenega novega imena agentov službe.⁴⁰

Pri tem se nam seveda pojavljata dve vprašanji, in sicer ali imajo vsi zgodovinarji enak dostop do primarnih virov in ali bi se še katera vlada odločila posnemati britansko. Na primer slovenska, tako da bi nekateri zgodovinarji vendarle lahko dobili vpogled v gradiva, ki niso še dostopna in zaradi katerih se je, kot je znano, sprožila t. i. afera Omerza. Po katerem ključu bi bili zgodovinarji izbrani in obenem kakšno kredibilnost bi sploh imele takšne zgodovinske raziskave, so dodatna vprašanja. Na Angleškem so medtem že po drugi anglo-burski vojni (1899–1902) pričeli objavljati uradne zgodovine (sicer so uradne zgodovine pisali tudi v Kanadi, Avstraliji, Novi Zelandiji, Nemčiji idr.). Praviloma so avtorji imeli prost dostop do virov. Samo za obdobje druge svetovne vojne je izšlo kar 119 uradnih zgodovin, o obveščevalnih službah pa 14.⁴¹ Tem lahko prištejemo še nekaj drugih del, ki so večinoma nastala takoj po vojni, in sicer kot zgodovinske rekonstrukcije za interno uporabo in so jih

39 Andrew, nav. d., str. xv–xvii.

40 Keith Jeffery, *MI6, The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, Bloomsbury, London 2010, str. vii–viii. Sicer tudi Andrew, nav. d., v nekaterih opombah navaja arhivsko gradivo MI6: »*SIS Archives*«.

41 John D. Cantwell, *The Second World War; A Guide to Documents in the Public Record Office*, Public Record Office, London 1998, str. 255–259; prim. <http://www.ibiblio.org/hyperwar/UN/UK/index.html> V takih uradnih zgodovinah na začetku praviloma beremo naslednjo uradno izjavo: »*The author of this, as of other official histories of the Second World War, has been given free access to official documents. He alone is responsible for the statements made and the view expressed.*« Ugotavljamo, da tega ni v zadnji izmed uradnih zgodovin o drugi svetovni vojni, ki jo je napisal David Stafford, *Mission Accomplished: SOE and Italy 1943–1945*, The Bodley Head, London 2011.

objavili v zadnjih letih.⁴² Bil je to in je še zmerom nek kompromis, ki ne more popolnoma zadovoljiti zgodovinske stroke in nasploh družbe, a vendar brez tega bi določenih virov ne uporabili niti t. i. uradni zgodovinarji.

Vsaj za delno rešitev glede dostopnosti gradiv pa nam je britanski svet lahko ponovno za zgled. V dokumentaciji, ki jo hrani Britanski državni arhiv, je pri določenem številu dokumentov zabeleženo, da so nekateri podatki še vedno tajni, se pravi nekateri dokumenti niso popolni, saj so v nekaterih izbrisana imena, ponekod pa celi odstavki. Avtor razprave meni, da bi bilo vredno razmisliti, ali bi tako ali podobno »rešitev« uvedli tudi na Slovenskem.

Viri in literatura

Andrew, Cristopher (1999): »The Venona Secret«, v: K. G. Robertson (ur.), *War, Resistance & Intelligence. Essays in Honour of M.R.D. Foot*, Leo Cooper, Barnsley South Yorkshire, str. 203–227.

---- (2009): *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Allen Lane – Penguin Books, London.

308 Anžič, Andrej (2001): »Parlamentarno nadzorstvo - kakšno in kdaj?«, v: M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana, knj. 1, str. 35–46.

---- (2010): »Parlamentarni nadzor obveščevalnih dejavnosti in policijskih prikritih ukrepov«, *Bilten slovenske vojske* 12, št. 3, str. 123–141.

AS – Arhiv Republike Slovenije.

ASOVE – Arhiv Slovenske obveščevalno-varnostne agencije.

Bajc, Gorazd (2002): *Iz nevidnega na plan: slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper.

---- (2006): *Operacija Julijska krajina: severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945)*, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper.

---- (2007): »Zgodovinopisje in obravnava zgodovine obveščevalnih služb v 20. stoletju«, *Nova revija* 26, št. 307/308, str. 234–246.

---- (2010): »Značilnosti fašističnih cenzurnih posegov med obema vojnama«, v: M. Režek (ur.), *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do da-*

42 Med najpomembnejše glede obveščevalnih služb sodijo John Curry, *The Security Service 1908–1945, The Official History*, Public Record Office, London 1999; W. J. M. Mackenzie, *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945*, St Ermin's Press, London 2000; David Garnett, *The Secret History of PWE, The Political Warfare Executive 1939–1945*, St Ermin's Press, London 2002; *Special Forces in the Desert War 1940–1943*, The National Archives, London 2008.

- nes, Nova revija, Ljubljana, str. 113–128.
- Cantwell, John D. (1998): *The Second World War, A Guide to Documents in the Public Record Office*, Public Record Office, London.
- Cookridge, E. H. (1967): *Set Europe Ablaze*, Thomas Y. Crowell Company, New York. *Corriere della Sera*.
- Curry, John (1999): *The Security Service 1908–1945, The Official History*, Public Record Office, London.
- Črnčec, Damir (2009): *Obveščevalna dejavnost v informacijski dobi*, Defensor, Ljubljana.
- (2010): »Sodobni izzivi nadzora nad obveščevalnimi službami«, *Bilten slovenske vojske* 12, št. 3, str. 143–160.
- Del Pero, Mario (2002): *La C.I.A., Storia dei servizi segreti americani*, Giunti, Firenze.
- De Lutiis, Giuseppe (2010): *I servizi segreti in Italia: dal fascismo all'intelligence del XXI secolo*, Sperling & Kupfer, Milano.
- Dorril, Stephen (2000): *MI6: Fifty Years of Special Operations*, Fourth Estate, London.
- Earle, John (2009): *Cena domoljubja: SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno*, Mladika, Trst.
- European Parliament, Final A5-0264/2001 PAR1, 11 July 2001, *Report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (ECHELON interception system) (2001/2098(INI))* (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2001-0264+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN>). **309**
- Garnett, David (2002): *The Secret History of PWE, The Political Warfare Executive 1939–1945*, St Ermin's Press, London.
- Hennessey, Thomas, Thomas, Claire (2009): *Spooks: The Unofficial History of MI5*, Amberley, Gloucestershire.
- Il Tuono*.
- Iz arhivov slovenske politične policije*, J. Pučnik (ur.), Veda, Ljubljana 1996.
- Jeffery, Keith (2010): *MI6, The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, Bloomsbury, London.
- La Repubblica*.
- Mackenzie, W. J. M. (2000): *The Secret History of SOE: The Special Operations Executive 1940–1945*, St Ermin's Press, London.
- Omerza, Igor (2010): *Edvard Kocbek, Osebni dosje št. 584*, Karantanija, Ljubljana.
- »Oriana Fallaci processa il capo della CIA«, *L'Europeo* VI, št. 1 (2007), str. 24–39.
- Pelikan, Egon (2009): »Dr. Mihael Toroš: primorski duhovnik med državnimi in cerkvenimi oblastmi«, *Acta Histriae* 17, št. 4, str. 737–756.
- Pirjevec, Jože (2006): »Yugoslav political emigration to Australia after World War II«, *Annales, Series historia et sociologia* 16, št. 1, str. 1–6.
- Polmar, Norman, Allen, Thomas B. (2004): *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage*, Random House, New York.
- Purg, Adam (1995): *Obveščevalne službe: povezave med obveščevalnimi službami, po-*
-

litičnimi sistemi in državno suverenostjo v luči iskanja modela sodobnega obveščevalnega sistema Republike Slovenije, Enotnost, Ljubljana.

Ramšak, Jure (2010): »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije: primer Franc Jeza«, *Acta Histriae* 18, št. 4, str. 961–986.

Smith, Michael (2003): *The Spying Game: The Secret History ob British Espionage*, Politico's, London.

Slak, Uroš (2002): »Vloga medijev pri nadzoru nad obveščevalno varnostnimi subjekti«, v: D.

Maver et al. (ur.), *Posvet Varovanje človekovih pravic in svoboščin v postopkih represivnih organov*, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana, str. 41–48.

Special Forces in the Desert War 1940–1943, The National Archives, London 2008.

Summers, Anthony (1998): *Uradno in zaupno: skrivno življenje J. Edgarja Hooverja: s spremno*

besedo o prisluškovanju v Sloveniji, Mondena, Grosuplje.

Stafford, David (2011): *Mission Accomplished: SOE and Italy 1943–1945*, The Bodley Head, London.

310 TNA – The National Archives.

Twigge, Stephen, Hampshire, Edward, Macklin Graham (2008): *British Intelligence: Secrets, Spies and Sources*, The National Archives, London.